

Nyelvjárásaink

A Jászság nyelvének néhány sajátága

DÁVID KINGA

I. BEVEZETÉS

I.1. Dolgozatomban a Jászság öt településének (Jászárokszállás, Jászszentandrás, Jászapáti, Jászkisér és Jászládány) tájnyelvi anyagát dolgoztam fel (I. melléklet).

A téma – azon túl, hogy szűkebb szülőföldemről van szó – azért vonzott, mert nyelvjárási szempontból a vidéket kevésbé ismerjük. Rá vonatkozó monográfia nem áll rendelkezésünkre, sőt A magyar nyelvjárások atlasza is csak három települést vesz fel kutatópontjául: Jászládányt, Jászfákóalmát és Jászfényszarut, s ezek egyike sem tartozik az Ősjászság területéhez. Pedig nyelvi szempontból épp itt találkozhatunk a legfigyelemreméltóbb jelenséggel, ti. bizonyos nyelvi különbségekkel. Noha a szakirodalom hangsúlyozottan *átmeneti jellegűnek* nevezi a vidéket – a palóc és tiszai nyelvjárás között –, részletesebb kutatások hiányában e meghatározás is inkább egységesítő megnevezés. A másik probléma az, hogy ha a terület tájnyelve egyszerű átmenetiséget mutatna a palóc és a tiszai nyelvjárás között, akkor azt várhatnánk, hogy az északi, palócsághoz közelebb eső települések nyelve – jobbra az Ősjászság területén – inkább a palóchoz, míg a déli települések nyelvjárásai inkább a tiszai népnyelvhez állnak közelebb. Ennek épp az ellenkezőjét tapasztalhatjuk. IMRE SAMU ezt a hangsúlyozott tarkaságot inkább nyelvi–nyelvjárási, mint településtörténeti okokra vezeti vissza, de ennek bővebb kifejtését **nem adja** (IMRE, 359). A jász nép, ill. a Jászság történelmének tanulmányozása során és a nyelvi adatok birtokában azonban arra a következtetésre jutottam, hogy bizonyos településtörténeti összefüggéseket is feltételezhetünk.

I.2. A következő rövid összefoglalóban nem szeretném a jászok történelmének viszontagságait részletesen bemutatni, inkább ennek magyarországi betelepülésükkel kezdődő újabb fejezetéből emelnék ki néhány, nyelvi szempontból fontosabb mozzanatot.

Ez az időszak a XIII. század elején kezdődik. Az iráni kultúrát és nyelvet magával hozó nép erős nyelvi–kulturális hatásnak volt kitéve mind a magyarok, mind a kunok részéről. Bár a kunok nyelvét már beköltözésük idején ismerték, és a magyar is hatott rájuk, nyelvüket egészen a XV. századig, Mátyás király uralkodásáig megőrizték. A XV. századtól végigkísérve történelmük főbb állomásait, fontos nyomokra bukkanhatunk az immár magyar nyelvet beszélő jászok nyelvi fejlődésére, nyelvjárásuk legfontosabb jegyeinek kialakulására vonatkozólag.

Az Ősjászságtól délre fekvő települések (Jászládány, Jászsós-szentgyörgy stb.) eredetileg magyarlakta területek voltak, a terjeszkedő jászok a falvak népével való fokozatos összeolvadás (házasság) útján tették jász jogúvá őket. A népcsoportok elrendeződését a török uralom zavarja meg. Több település átmenetileg lakatlanná válik, a helyben maradtak pedig néhány nagyobb településre húzódnak be: Berénybe, Árokszállásra, Négyszállásra (SZABÓ L., 12, 18). A lakosság másik fele északra vándorol, s itt szorosabb kapcsolatot alakít ki a Heves, Nógrád megyei palócsággal. A török uralom végén velük keveredve térnek vissza.

* Az Ősjászság a Jászság északi része; még IV. Béla adományozta a jászoknak, mint a kun tartomány földművelésre legalkalmasabb területét.

Ezt követően már úgy tarthatjuk számon a Jászságot, mint a menekülő lakosok elsődleges befogadóját. Sok jobbágy érkezik északról. Az idegen népek ideáramlása a redemptio (a jászok és kunok szabadságának újbóli visszanyerése) révén még jobban megélénkül. A folyamat 1745-ben kezdődik, tömegesen érkeznek jobbágyok Palócföldről, hiszen a közeli területekről kockázatos volt az idetelepülés – a földesúr bármikor visszavihette őket. Az 1760-as évekre olyannyira telítődik a vidék, hogy a jászok már nem szívesen nézik a további betelepedéseket – féltve az addig kivívott kiváltságaikat és megszokott jólétüket; így a folyamat ez idő tájt nagyjából le is zárul. A Jászság mai képe tehát a XVIII. század második felére többé-kevésbé kialakul.

I.3. Mint e rövid történeti áttekintésből is láthatjuk, e nép erőteljes idegen hatásnak és keveredésnek volt kitéve. A nyelvi befolyás elsősorban a palócság részéről érte, így érthető, miért mutat a déli palóc nyelvjárás-típussal rokon vonásokat, illetve hogy miért sorolja a szakirodalom a jászsági tájnyelvet ebbe a típusba (BALOGH, 347).

Ezt a felosztási rendszert vettem át én is, de a Jászságot szigorúan földrajzi határain belül vizsgáltam. Mint említettem, a kutatáshoz kevés szakirodalom állt rendelkezésemre. A legrégebb leírás 1935-ből származik, s ez is csupán annyit ír a jászok nyelvhasználatáról: *é-ző, í-ző, a h-y* tisztán őrzi, szereti a diftongust, a tótos *a-t* és az éneklő hangsúlyt (Jász–Nagykun–Szolnok, 143), de a legújabb szakirodalmak sem részletezik bővebben a kérdést, sőt azzal, hogy a jászok nyelvét be akarják illeszteni egy nagyobb nyelvjárási egységbe – amelynek határai szintén nehezen állapíthatók meg –, ellentmondásba kerülnek egymással, mivel rendszerük alapján pl. egyszerre lenne jellemző a Jászságra a *j-ző* és *h-y-ző* jelleg...

I.4. Ezeket az ellentmondásokat szerettem volna feloldani a jász etnikum részletesebb nyelvi vizsgálatával, figyelembe véve a magyarulta területektől eltérő történelmi múltat, hogy a nyelvi jelleg és településtörténet esetleges összefüggései megvilágosodjanak, s a palóc nyelvjárás sajátosságok minősége és erőssége kidom-borodjék. Megpróbáltam a fellelt nyelvi eltérések okait megkeresni.

Természetesen még csak munkám elején járok. Rengeteg feldolgozásra váró anyag van; ezek az adatok részint finomíthatják dolgozatom jelen eredményeit – esetleg részleteiben meg is változtathatják –, részint további kutatási területeket adnak. Ezért szeretném hangsúlyozni, hogy most nem törekedtem határozott konzekvenciák levonására, tételek felállítására, csupán a problémákra szerettem volna rávilágítani, és egy megoldási lehetőséget felvetni. Ezt a későbbiekben megerősítheti az egész Jászságra kiterjedő kutatás, egy alaposabb nyelvi és településtörténeti vizsgálat, több adatközlővel és esetleg szociolingvisztikai felméréssel gazdagítva.

Sok homályos pontra rávilágíthatna a nyelvtörténeti összegzés is. Ehhez szükség lesz levéltári kutatásokra és a Jászságra vonatkozó tájszógyűjtemések áttekintésére.

I.5. Végül szeretnék pár szót ejteni a kutatás módszereiről. Mivel ez egy szélesebb körű vizsgálat kezdeti szakasza, először a hangtani és alaktani jelenségek pontos megfigyelésére törekedtem. Magnófelvételeket készítettem, és a hangsúlyt elsősorban a spontán megnyilatkozásokra helyeztem, ezért általában meghatározatlan témáról beszéltem az adatközlőket. Csupán a tájszavak gyűjtésekor használtam kérdőívet. Ennek összeállítása során nem kizárólag a MNyA-ra építettem, noha a szóanyag 60–70%-ban megegyezik azzal. A hangtani, alaktani sajátosságokra vonatkozóan viszont – megfelelő szakirodalom híján – az atlasz jelentette a legbiztosabb támpontot, ezért adataimat az általam vizsgált területekhez legközelebb eső kutatópontok adataival összevetve közlöm, következtetéseket ennek figyelembevételével vonok le. (A MNyA legközelebbi kutatópontjai: *Péty, Hort, Tarnabod* – Heves megye, *Tápiószentmárton* – Pest megye.)

Mostani rövid összefoglalóban csak a hangtani jelenségekre szeretnék részletesen kitérni, az alaktani jelenségek közül pedig csupán a legfontosabb, kivételes esetekre hívom fel a figyelmet. A szókinszre vonatkozó fejezet nyers, eléggé feldolgozatlan állapota miatt egyelőre kimarad az ismertetésből.

II. A JÁSZSÁG NYELVJÁRÁSÁNAK PONTOSABB HANGTANI JELENSÉGEI

Egy-egy nyelvjárástípus fonémarendszerének leírásakor általában három tényezőt szoktunk figyelembe venni: a fonémaállományt – vagyis, hogy az adott nyelvjárástípus hány fonémából építi fel szövelemeit –, a hangszínárnyalatokat – beszéd során a fonémák milyen hangtani realizációkat mutatnak – és az egyes fonémák megterhelését, gyakoriságát. E szempontok alkalmasak a tájnyelv jellegzetes arculatának, hovatartozásának meghatározására, a legkarakterisztikusabb vonások kiemelésére.

II.1. Fonémaállomány

A magánhangzók tekintetében mind az öt település megegyezik. Fonémarendszerük 8 rövid és 7 hosszú magánhangzót tartalmaz:

u	ü	i	ú	ű	í
o	ö	ë	ó	ő	é
a		e	á		

Az egyes falvak mássalhangzó-rendszerében már találhatunk különbséget. A köznyelvinél eggyel több fonéma – *ly* – található meg Jászszentandrás és Jászárokszállás mássalhangzó-rendszerében. Sajnos már itt is csak egy-egy idősebb adatközlő őrzi nyelvében ezt az archaikus jelenséget. A többi vizsgált településen *j*-t ejtenek az *ly* helyén. Tanúsítja ezt a MNyA is, amely a fonéma meglétét Pélyen, Tarnabodon, Jászkóhalmán tünteti fel, míg Jászládánra szerinte is a *j*-zés jellemző.

II.2. A fonémák hangszíne

2.1. Magánhangzók

2.1.1. Mivel a palóc nyelvjárásról először az illabiális *ā* és labiális *ā* jut eszünkbe, elsőként e fonémarealizációk meglétét, ill. hiányát vizsgáltam meg. Az *ā*-t egyedül Jászládány nyelvjárásában fedeztem fel, pl. *csātkāt*, *kānālval*, valamint elvéve Jászszentandrás járás tanyai részében, pl. *ārā~ārā*.

Az *a* fonéma ilyen realizációja tehát nem jellemző a nyelvjárási területre, ahol megvan, ott is csak kevéssel ejtik illabiálisabban, mint a köznyelvi *a*-t.

Meglévő hanganyagomban a labiális *ā*-ra egyáltalán nem találtam példát, s ez esetleg az *ā* gyorsabb pusztulására utalhat, szemben az *ā* kihalásának lassúbb folyamatával.

2.1.2. Sokkal jellemzőbb vonása a jász nyelvjárásnak a különböző nyílásokkal ejtett *ē* és *e* fonéma. A nyílt *e*-t a köznyelvvel azonos módon ejtik, de tőle a zárt *ē*-ig igen változatos a hangszínskála, pl. *gyerēkēk*, *litēr*, *kēnyeret*, *tetējire~tetejire* stb.

Minden község őrzi valamennyi változatot, ezek megterheltsége azonban különféleképpen oszlik meg (vö. 3. pont).

2.1.3. Hasonlóképpen változatos képet mutatnak az *ē~i*, ill. *ē~í* fonémák közötti realizációk, pl. *idēs*, *nővēřim*, *fjrhē* stb. (A fokozatok község szerinti differenciálódását szintén a 3. pontban tárgyalom.)

2.1.4. Meg kell említenem az *ē* fonémák labializálódás irányába mutató hangszínárnyalatát, az *ē* változatot (pl. *idēsapām*). Ezt nem lehet a domináns sajátságok közé sorolni, inkább elszórtan jelentkezik.

2.1.5. Ugyanígy szűk körben elterjedt jelenség a zártabb *ejtőmód*, amely az *ā~q* fonémarealizációkban mutatkozik meg, pl. *vōlqom*. Szintén Jászszentandrás és Jászárokszállás sajátossága.

(A 2.1.5. pontban és a 2.1.2. pontban meghatározott, *ē~e* fonémák közötti hangárnyalatok gazdagsága – mely megterheltség szempontjából az *ē* felé hajló realizációkban mutatkozik meg – némiképp

megmagyarázza azt a kijelentést, melyet Jászszentandrás nyelvjárásáról hallottam: „A szentandrásiaiak nagyon zártan beszélnek.”)

2.1.6. Meg kell említeni a *kettőshangzós ejtést*. A tiszta diftongusok megléte egyik településre sem jellemző, inkább kettőshangzói színezettségéről lehet beszélni. Ennek ellenére a diftongálás jelensége gyakori, s ez egy korábbi, erőteljesebb, tisztább diftongushasználatot feltételez (vö. Jász–Nagykun–Szolnok, 143).

Ma elsősorban záródó típusú kettőshangzók jelennek meg e tájnyelvben: *ó, ő, é* fonémáknak *ou, öü, ei* kettőshangzós realizációi jönnek létre. Ezek további árnyalatokat mutatnak, pl. *szőűlőűbe, vőutam*. Lebegő – pl. *kěj, SzilējizájiG* –, gyengülő – pl. *jőu, vőut, időűszagban* – és erősödő – pl. *voót, fiirhē* – típusú diftongusokra egyaránt van példa.

Jáskisér és Jászládány esetében erőteljes *i*-zészről beszélhetünk, mely nagyrészt az *i* helyén jelentkező diftongusos színezetű ejtés következménye. A diftongus első *i* hangja *é* helyén áll, tehát a diftongus *ěj* típusú, funkciójú, de színében *i* hang, pl. *jidēsanyám*. (Itt kell felhívnom a figyelmet az azonos szintű diftongusokra is, melyek *ij, og* alakban fordulnak elő: pl. *voóltqm, iidēs*; keletkezésük oka a magánhangzók megosztott hangsúlyozása.)

A különböző típusú diftongusok megterheltségének területi eloszlása más. A MNyA mindössze Jászládányra vonatkozólag közöl adatokat, így nincs lehetőségünk az atlasz többi kutatópontjával összevetést végezni.

a) Jászládányban az *ó, ő, é* diftongusos megoldása (41–60)–(61–80)–(61–80)%-os arányt mutat (MMNyJR, 273). A községre elsősorban erősödő típusú kettőshangzók használata jellemző, amely erőteljesen közelít a hosszú monoftongusos ejtémódhoz. Mint az adatok is mutatják: legjellemzőbb az *ő, é* magánhangzók diftongálása.

b) Jáskiséren és Jászapátin szintén fellelhetjük a kettőshangzók nyomait.

c) Noha Jászszentandrás és Jászárokszálláson nem találkozhatunk tiszta diftongusok ejtésével, az *é* magánhangzók kettőshangzós színezése gyakoribb jelenség, mint a fent említett Jáskisér, Jászládány esetében. Ezt emeli ki a lebegő kettőshangzók használata, ellentétben a jáskiséri, jászládányi erősödő diftongusokkal (l. a 3.1.1.1. *i*-zészről szóló részének záró megjegyzését).

Természetesen mindezek árnyalatnyi különbségek, teljesen megbízható adatok birtokába pl. egy olyan kérdőív segítségével juthatunk, amely azonos szavak kiejtémódját vizsgálja.

2.2. Mássalhangzók

2.2.1. A mássalhangzók esetében egyedül a *hátrább képzett t és d hangok* hoznak létre sajátos realizációkat, ez valamennyi településre jellemző sajátosság. Gyakori még az *s* hátul képzése is, de már nem mutat olyan szabályosságot, mint az előzőek.

II.3. A fonémák gyakorisága

E fejezetben a fonémák gyakoriságát, bizonyos tendenciák érvényesülését vizsgálom. Részletesebben itt fejtem ki az előző fejezetben bemutatott néhány fonémarealizáció megjelenésének okát, elterjedését, s megpróbálok ezáltal rávilágítani a vizsgált területen adódó esetleges különbségekre is.

3.1. Magánhangzók

3.1.1. Mivel a Jászágó nyelvi sajátosságai közül elsőként az *ē*-zést, *i*-zést szokták megemlíteni, először a *zártabb–nyíltabb megfeleléseket* fogom megvizsgálni.

3.1.1.1. Zártabb ejtémód

–*ē*-zés: A zárt *ē*-zés csaknem az egész palóc nyelvterületen fellelhető. IMRE SAMU mutat rá, hogy a köznyelvi *e* helyén előforduló *ē* gyakorisága a palócban a legnagyobb (IMRE, 200). Mint már bemutattam, a kiejtés során ennek többféle realizációja jelenik meg. Legzártabb az ejtésük a *bē-, lē-* stb. igekötőknek, s ez tipikusan palóc vonás. A MNyA adatai szerint *Ilort, Tarnabod, Jászládány* a második, *Pély, Jászkóhalma* pedig

a harmadik kategóriába tartozik az *e~ē* megfelelés szempontjából. A vizsgált települések közül a szentandrászi és árokszállási zárt *ē-ző* alakok jobbra tiszta zárt *ē* formában jelennek meg, az *ē~i* közötti realizációk viszonylag kisebb mértékben fordulnak elő.

A kiséri és ladányi *ē-zés*ben viszont már sokkal gazdagabb az árnyalatok sora, megterheltség szempontjából az *i* felé közelítve.

Jászapáti zárt *ē*-használatára árnyalatában átmenetet jelent a kiséri *i* felé hajló és a szentandrászi tiszta zárt *ē-k* között.

(A különböző árnyalatokat persze éppúgy a zárt *ē-zés* kategóriájába soroljuk, mint a tiszta zárt *ē-k*-et. Ha tehát ebben a nagyobb egységben gondolkodunk, már nem tehetünk különbséget megterheltség szempontjából az egyes települések között!)

Többször eltérés mutatkozik a zárt *ē* nyílt *e* helyén történő használatában is. Így például Szentandrászon ezt mondják: **bēmēnēk** (~**bēmēn čk**), míg Apátin: **bēmēnēk**. Ezek részletes vizsgálatára nem került sor, de a megterheltség pontos mértékének és minőségének megállapítása érdekében szükséges lesz ilyen elemzést is végezni a jövőben.

– *i-zés*: Az *ē-zéssel* szoros összefüggésben a nyelvtérület másik legjellemzőbb vonása: a zárt *i-zés*. Különösen Jászládány nyelvjárásában erős ez a jelenség, ahol igen széles skálán mozognak a hangszínreakciók, de valamennyi településen fellelhető kisebb-nagyobb mértékben. Erőssége dél felé növekszik, Jászkisér és Jászládány esetében már fő meghatározója lesz a tájnyelvnek.

Meg kell említeni a rövid *i-k* használatát is, melyben ugyancsak megmutatkozik az *i-zés*. Ez szoros összefüggésben van az *ē-zéssel*, vagyis hogy Jászapátitól délre az *ē* és *i* közötti realizációk inkább az utóbbi felé hajlanak.

A megfigyelésemből levont következtetéseket látom igazolódni a MMNyjR adataiban is, mely a legerőteljesebb *i-zést* Jászládányon jelöli: 44–53 %, szemben Tarnabod és Pély 5–14 %-os arányával (IMRE, 120).

Végül utalnom kell a diftongusokról tett megjegyzésemre: az *ē* helyén jelentkező diftongálás Árokszállás és Szentandrás esetében erősebb, mint Ladányon – vagyis közelebb áll a lebegő, mint a gyengülő kettőshangzó-típushoz –, ebből következik, hogy az előbbi településeken az *ē* felé, ill. az *i-zés* során jelentkező *i* felé hajló realizációk enyhébbek, nem egyértelműen hosszú *ē~i* fonémát mutatnak, míg Jászládányon az erősödő kettőshangzók a hosszú monoftongusos ejtésmód irányába viszik el a fonémákat, vagyis a tájnyelv *i-ző* jellegét erősítik. Különösen jól megfigyelhető ez az azonos szintű, *ü* típusú diftongusok esetében.

– *o~u, ő~ü, ó~ú, ő~ű, a~o* megfelelés valamennyi településre jellemző zártabb ejtésmód. Legáltalánosabb az *ő~ű* megfelelés, mely legerőteljesebben Jászládány nyelvében jelentkezik, pl. **hētfű** 'hétfő', **elű**, **idűsebb**, **űtet** 'öt' stb. A többi településen elsősorban határozóragokban bukkan fel a jelenség, ezt az alaktan körében tárgyalom részletesen. A rövid magánhangzók közül az *ő~ü* zártabb megfelelésre találtam példát: **bűfög**, **belűle**, **gyűttünk** stb., az *o~u* megfelelésre már nem. Ez utóbbi jelenség hosszú magánhangzós változatára – *ó~ú* – ugyancsak a határozóragok körében találhatunk legtöbb példát, de fellelhető ilyen szavakban is, mint: **lú** 'ló', **rúlam** stb. A **komra**, **vocsora**, **voltom** szavak az *a~o* zártabb megfelelést mutatják.

A ladányi erős, *ü* felé hajló zárás esetében újból utalnom kell a diftongusokra: *é* mellett az *ő* diftongusos ejtése a legjellemzőbb jelenség Jászládányon. Tehát a kettőshangzós realizáció során az *őü* erősödő diftongusok *ü-s* – a hangsúly erre esvén: *ü-s* – színezte is erősíti az *ü* gyakoriságát. A MMNyjR szintén ezt emeli ki Jászládány nyelvjárásában: a köznyelvi *ü* helyén 100%-os aránnyal használ *ü-t*, míg a többi település 62–79%-os használati gyakorisággal. Az *ü*-nek egyéb hangok helyén történő használata Ladányon 86–107% (IMRE, 110).

– Meg lehet még említeni a *-t* tárgyrag *-at* realizációja helyetti *-ot* változatot, amelyet tárgyalok még az alaktan körében is, pl. **másikot**, **barátomat**.

3.1.1.2. Nyíltabb ejtésmód

Ez a jelenség nem olyan széles körben terjedt el, mint a zártabb megfelelések, feltehetően épp az ellentétes tendencia miatt.

– *ü~ő, ú~ó*: pl. **szőrő**, **gyűsző** stb.

(A példák jobbra Jászládány nyelvéből származnak, de emellett utalhatok még Jászfényszaru nyílt hosszú *ő*-zésére, pl. **gyűsző, tő** 'tű', **gyűrő, sűrő** stb.

– nyílt *ő*-zés, *o*-zás: Ugyancsak szűk körben érvényesülő jelenség. Nagyobb mértékben a birtokos személyeket érinti: *-ok/-jok, -ök/-jök, -ék/-jék*, pl. **onokájok, rúlok, túlők** (tűlők).

Ezek a nyíltabb megfelelések palóc nyelvjárási sajátosságokat őriznek. Így Ladányra összpontosuló jelenlétük a település palócosabb vonását hangsúlyozza az árokszállási és szentandrási népnyelvel szemben. Ez is forrásul szolgálhat tehát a nyelvjárási sajátosságok és a településtörténet közötti összefüggések feltárásában.

3.1.2. Második pontban a *labiális–illabiális megfeleléseket* vizsgálom. A meglévő anyag arról tanúskodik, hogy az illabializálás – az egyik legelterjedtebb palóc nyelvjárási jelenség – szintén Jászládány és az eredetileg palóc területről érkezett, Jászszentandrás járás tanyai részen letelepedett emberek tájnyelvében őrződött meg leghívebben.

– *ő–ē* megfelelés: Ez a legelterjedtebb, a többi jász településen is élő jelenség, amely elsősorban a **sőprű–sēprű** alternánsok utóbbi, illabiális tagjának elterjedésében mutatkozik meg. Pl: **sēprű, bēgre, csēpēg, szēg, vēdēr**.

– *ü–i* megfelelés: Gyakori a **kilső** 'külső' szóban, esetenként más példákban is előfordul, pl. **rihes, izen** stb.

– *ű–í* megfelelés: pl: **híves**.

– *o–ē* megfelelés: pl. **bēřtvákok**, mely egyúttal mély–magas megfelelés is.

3.1.3. Hosszú–rövid magánhangzó-megfelelések:

Ez a hangtani jelenség elsősorban a magánhangzók *I, r, j* előtti asszociatív nyúlását érinti. Mint a MMNyJR is mutatja, valamennyi településre jellemző, előfordulási aránya 96–100%-os (IMRE, 298). Az általam vizsgált területeken inkább félhosszú, mint teljes hosszúságú magánhangzókat eredményez, pl. **tűzēltünk, vől qm, řēl, űl, sōrba** stb.

A másik legjellegzetesebb hangtani jelenség e csoportban a **szekér–szekcr** típusú megfelelés. Ezt az alaktan körében, a tőtipusoknál tárgyalom.

3.2. Mássalhangzók

3.2.1. A **t, d, l, n** hangok *i* és *ü* előtti palatalizációja jellegzetesen palóc nyelvjárási sajátosság. Egyformán jelentkezik a különböző községekben. Pl. **aggyig, nyócagyikán, látnyi, szēřtyi, hējtyiG, csťyig, tetyű, rinyi, gyinnye, řō űgyi** stb. Tehát a főnévi igenév *-ni* képzője minden esetben *-nyi* alakban jelenik meg, s a **t, d, n** hangok palatalizációja is csaknem 100%-os érvényű.

3.2.2. Előfordul az *n* hangnak olyan palatalizációja is, amikor ezt egy rákövetkező *i* vagy *ü* hang nem indokolja, pl. **legeny, egyenyec, vagony**.

3.2.3. Elvértve fordul elő depalatalizáció, amely főleg a szóvégi *n* hangot érinti, pl. **legín, cigán, legínkettünk**.

3.2.4. A másik, egész nyelvtérületet átfogó tendencia a *pótlónyúlás*, az *r, l* hangok kiesése, és ennek során az előző magánhangzó ejtésében jelentkező időtartamnyúlás, pl. **kikerűtem, kúccs, kóbász, nyóc** stb. E hangtani jelenség eredménye a polifonémikus *ā* és *ē* hangok megjelenése is: pl. **āra, ērc, ētesz**.

A szóvégi *r, l* hangok kiesése elsősorban a *-ból/-ből, -ról/-ről, -tól/-től* határozóragokat érinti, pl. **tőbbitű, házbu, vonatrű**, de a **tegyé** 'tegyél', **belű** 'belül', **fē** 'fél' alakok is idesorolhatók.

3.2.5. Palatális–apalatális megfelelés a *j*-zés, *l*-ezés, *ly*-ezés viszonyában: A köznyelvi *j* egyre jobban kiszorítja az *ly* hangot a nyelvjárásban is. Így az *ly*-t csak Szentandrás és Árokszállás tájnyelve őrzi, itt beszélhetünk *ly*-ezésről. *L*-ezés a nyugati palóc nyelvjárás sajátága, hatása nem terjed a Jászsáig.

3.2.6. Hasonulós jelenségek

– A szóbelseji *rl*, *dl*, *dn*, *rs* hangkapcsolatok hasonulása során *ll*, *nn*, *ss* hangok keletkeznek, pl. **pallás**, **anna** 'adna', **cskünni**.

– Sokkal karakterisztikusabb vonása a jász nyelvjárásnak a **még** igekötő *g*-jének teljes hasonulása az őt követő ige első mássalhangzójához, pl. **mëmmëñëkütünk**, **mëkkër dëzle**, **mëssütyük** stb.

– Mint tudjuk, a *-val/-vel* rag *v*-je a köznyelvben teljes hasonulást szenved az előző mássalhangzó hatására. A palóc nyelvjáróterület középső részein azonban hasonulás nélkül hangzik a *v*. Én Jászladányon találtam rá példát – **kanálval** –, mely ismét a település palócossabb jellegére mutat rá, ugyanis a többi község lakói a szót hasonulással ejtik.

– Végül megemlítem az egyéb hasonulások szórványos példáit is, mint az **ússe** 'úgy se', **újjártunk** 'úgy jártunk', **híjják**, **asse attá** 'azt se adta', **uttelefonáltak** stb.

3.2.7. Rövid-hosszú megfelelések. Itt arra az egyedi jelenségre szeretnék utalni, amely újból csak Jászladány nyelvére jellemző: a szóvégi *s* nyúlására, pl. **langoš**, **büdöš**. Félhosszú, hosszú változatban egyaránt szerepelhet a hang, de megvan a rövid ejtőmód is (vö. IMRE, 268).

Ez a jelenség már Ladány keleti nyelvjáróterületek felé mutató befolyásoltágát mutatja, az *s* szóvégi nyúlása ugyanis itt jellemző. (Hasonlóképp az erőteljes *i*-zéshez!)

III. ÖSSZEFOGÁS

Ezek, az I. fejezetben felvázolt hangtani sajátosságok jól mutatják a palóc nyelvjárás hatását, s ezzel jelzik a történelmi tényeket: a két nép évszázadok során többszöri kényszerű vagy önkéntes együttélését. A déli palóc nyelvjárástípusba való besorolást tehát a nyelvi tények megalapozottnak mutatják. A jászsági tájnyelv részletesebb elemzése során viszont találkozhattunk olyan nyelvi jelenségekkel, amelyeknek előfordulása vagy hiánya a Jászság kisebbfajta nyelvi megosztottságát mutatja. Nem azokra az árnyalatnyi különbségekre gondolok elsősorban, amelyek pl. az *ë-i* fonémák közötti realizációk megterheltségében, vagy a diftongusok ejtésbeli árnyalataiban stb. mutatkoznak meg, hanem arra az öt jelenségre amely határozottabb elkülönülést tesz lehetővé az egyes települések tekintetében. Ezek az illabiális *ä* megléte, a nyíltabb megfelelések (**gyűszö**, **szérő** stb.), a *-val/-vel* rag *v*-jének hasonulatlansága, az *ly* fonéma megléte és a szóvégi *s* megnyúlása. Az első három sajátóságot kizárólag Jászladány nyelvjárásában figyelhetjük meg, az *ly*-ezést pedig Jászárokszállás és Jászszentandrás nyelvében. Jászladány tehát három olyan nyelvi sajátossággal bír, amelyek tipikusan palóc jegyek.

A MMNyJR adatai alapján azonban a *j*-zés ténye sem zárja ki Ladányt a palóc nyelvjárás területéből, ugyanis az *ly* fonéma kisebb mértékű előfordulása is csak a középső palócban észlelhető, a déli és észak-nyugati palócban csak szórványosan jelentkezik. Tulajdonképpen a *j*-zés a palócban sem ritka jelenség.

Azonban itt vetődik fel az ötödik kardinális jegy hovatartozásának kérdése. Mint említettem, ez a jelenség a keleti nyelvjárások hatását mutatja, melyet kaphatott részint a peremhelyzetéből kifolyólag, ill. örökölhette az őslakos magyaroktól, mert valamikor ez a település magyarlakta falu volt. Ezt alapos vizsgálat segítségével kideríthetjük. De keleti nyelvjárás hatásáig is lehet a *j*-zés is, ezért egy sajátos ötvöződését figyelhetjük meg itt az egyes nyelvjárásoknak. IMRE SAMU valószínűleg ezekre gondolt, mikor hangsúlyozta a nyelvi összetettség és sokszínűség nyelvi okait.

Mindezek mellett természetesen nem szabad megfeledkeznünk a fent említett apróbb eltérésekről sem. Ezek ugyanis nemcsak egy nyelvi folyamatnak – a nyelvjárások pusztulásának – előrehaladottabb vagy kevésbé érvényesülő voltát mutatják (nem adnak választ arra: miért épp ilyen megosztást eredményezett a folyamat), hanem településtörténeti magyarázatot kívánnak. Az Ősjászság területén elhelyezkedő és a élebbre fekvő települések közti nyelvi különbségek véleményem szerint a török hódoltság korában kialakult tnikai viszonyokban gyökereznek. Mint említettem, a jász falvak egy része a környező nagyobb központokba úzódik be, a másik része pedig palóc vidékre vándorol. Valószínű tehát, hogy az előbbi folyamat az Ősjászság falvait éritette, míg az utóbbi épp a délibb településeket. Ennek köszönhetik nyelvük palócossabb jellegét. Ezt látjuk igazolódni Jászberény törökkori lakosságának összeírásában is, mely tartalmazza a

betelepülők nevét, lakóhelyét, s minden ingóságát. A betelepülők között csak környékbeli eredeti jász településről érkező családok szerepelnek (JMJE, 46).

Az egész Jászság területén mutatkozó különféle nyelvjárási jegyek, ill. ezek tarkasága pedig a már említett gazdasági és egyéb, ennél szorosabb érintkezések következtében jelennek meg. Természetesen figyelembe kell vennünk azt a tényt is, hogy ezek a települések eredetileg magyarlakta falvak voltak, s a környező nyelvjárások hatását is!

A probléma megoldása érdekében először is a Jászság gondos, teljes nyelvi felmérését kell elvégezni. Erre még nem nyílt lehetőségem, ezért az imént említett elgondolásomban is a magyarázat lehetséges voltát szeretném hangsúlyozni. A választ feltehetően a nyelv és településtörténet további alapos kutatása adja majd meg. Mindenesetre már az eddig feldolgozott anyagból kiderül, hogy mennyire nehéz a sokszínűségben eligazodni, s hogy milyen igaza van IMRE SAMUNAK mikor egy részletes regionális atlasz megszületését sürgeti, hiszen igazán csak ekkor lehetne áttekinteni az egymást keresztező nyelvi hatások, esetleges történelmi összefüggések szövedékét.

Fontosabb irodalom

1. BALOGH LAJOS: *A palóc nyelvjárások*. In: *Palócok I. Kutatástörténet, föld és nép*. Szerk.: Bakó Ferenc. Eger, 1989.
2. BARTHA JÓZSEF: *A palóc nyelvjárás*. Hornyánszky Rt. sajtója Bp. 1893.
3. BELLON TIBOR: *Árokszállási tanyák*. In: JMJE
4. FODOR FERENC: *Jászság életraja*. Bp. 1942.
5. GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kunok történetéhez I-IV*. Kecskevár, 1870-1883.
6. HORVÁTH PÉTER: *Értekezés a Kunoknak és Jászoknak eredetükről, azoknak régi és mostani állapotjokról*. Pesten, 1825.
7. IMRE SAMU: *A mai magyar nyelvjárások rendszere* (MMNyjR.) Akadémiai Kiadó. Bp. 1971.
8. KÁLMÁN BÉLA: *Nyelvjárásaink*. Tankönyvkiadó Bp. 1966.
9. LAPOSVÁRI GYULA (Szerk.) *Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv* (SZMMÉ)
10. SCHEFTSIK GYÖRGY (Szerk.) *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene*. Pécs, 1935.
11. SZABÓ JÓZSEF: *Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárászigetek* Szeged - Kecskevár - Békéscsaba, 1990
12. SZABÓ LÁSZLÓ: *Jászság*. Gondolat, Bp. 1982.
13. SZABÓ LÁSZLÓ: *Miért filiszteusok a jászok?* ML. 22-23. 1974.
14. SZABÓ LÁSZLÓ: *A középkori jászok lakosság etnikai jellegéhez*. In: SZMMÉ II. 1978.
15. SZABÓ LÁSZLÓ: *A redemptio hatása a Jászság kultúrájára*. In: SZMMÉ II. 1978.
16. TÓTH JÁNOS: *A Jászság helyzete a 18. század végén* (Bedekovich Lőrinc kéziratos könyve). Jászberény, 1977.
17. TÓTH JÁNOS (Szerk.) *Jász Múzeum Jubileumi Évkönyve 1875-1974*. (JMJE) Jászberény, 1974.
18. *Magyar Nyelvjárások Atlasza* (MNA)

